

Imagination as a common language of humanities"

Mohammad ali Fathollahi*

Abstract

Analytical definition and recognition of the concept of imagination and understanding of its basics is a priority for any study. Also, in order to clarify the quality of appearance and transformations of imagination, its structure should be explained. Identifying and paying attention to the world of imagination from an existential point of view and emphasizing its epistemological implications, as well as developing the capacity of imagination in human beings, from an epistemic point of view, is one of the honors of Islamic philosophers and mystics. Imagination is a valuable ontological, epistemological and anthropological capacity and ability in Islamic thought. Imagination also has methodological aspects that this article seeks to explain. The concept of imagination can shape indigenous and Islamic humanities. Imagination has an identity, critical and creative nature and thus promotes interdisciplinary research. Especially the concept of political and social imagination and paying attention to its power of symbolization will be able to explain various aspects of life in the Iranian Islamic world and pave the way for future research.

Keywords: imagination, methodology, epistemology, ontology, anthropology.

* Associate Professor, Institute of Political and International Studies, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, fathollahi@ihcs.ac.ir

Date received: 2023/02/07, Date of acceptance: 2023/05/04

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

Imagination is not a mass influx of spontaneous representations, effects and desires, none of which has superiority over the other, but rather it has a specific basis and criteria. Imagination is not unrealistic and fantasy, and it is based on human morality and emphasizes human effectiveness. Human sciences also proceed with imagination and are imaginative creations. Society is built with imagination. In this way, society and human sciences gradually become one. Human society needs creativity and an active construction, and with the power of imagination, it can be built to achieve ideals. Of course, this creativity and creation does not mean that there is no predetermined goal in the world. Necessity and purpose exist in history, and human free will is accompanied by the existence of a definite purpose in the future. Therefore, real identity and original understandings are formed in the future. The discussion of imagination is a kind of openness and horizon opening towards the future and creates critical power. Humanities do not exist without an understanding of the future and are waiting for the future. Human sciences based on imagination have a positive relationship with time and seek their truth in time. Time always paves the way for humanities.

Imagination is formed for a future goal, although it is the goal itself. Like the concept of waiting, which is both a goal and for another goal. Social institutions that are built with imagination are for another purpose and cannot be stopped in them. Like the institution of the family, which is formed as a means to complete the individuality of people and should not sacrifice individuality. The government and the political affairs should not cause the destruction of individuality. The conflict between the mind and society and the imposition of the historical and social world on the individual mind cannot hinder the imagination of people in creating their public and personal world. The broad ontological integration created by religion will prevent such problems from appearing. Communication with the supreme source of religion helps the society to support its institutions and meanings. Religion is not something outside of society and turning to religion in a way leads to the discovery of meanings and institutions.

Bibliography

- Ardabili, Seyyed Abdul Ghani, Commentaries on the philosophy of Imam Khomeini, Isfar, Volume 3, Tehran, Imam Khomeini's (RA) Editing and Publishing Foundation, 1381. [in Persian]
- Awani, Gholamreza, Hikmat Honar Manavi, Tehran, Gross Publications, 2015. [in Persian]
- A. Tanhai, Hossein. (1391). Analytical recognition of modern theories of sociology: modernity in transition. Tehran: Science [in Persian]
- A. Tanhai, Hossein. (1392). Theoretical sociology. Tehran: Bahman Barna Publishing House, 4th edition [in Persian]

3 Abstract

- Porjavadi, Nasrallah, "Alam Khyal according to Ahmad Ghazali", August-November 1365, number 8. [in Persian]
- Hikmat, Nasrallah, ..., wisdom and art in the mysticism of Ibn Arabi: love, beauty and wonder. Academy of Art. [in Persian]
- Sadr al-Mutalahin, Muhammad Ibn Ibrahim, al-Shawahed al-Rubabiyya, translated and interpreted by Javad Mosleh, 5th edition, Tehran, Soroush, 1389. [in Persian]
- Farabi, Abunaser Mohammad, Madaniyyah Civilization, translated by Seyyed Jaafar Sajjadi, third edition, Tehran, Printing and Publishing Organization, 1379. [in Persian]
- Giddens, Anthony, 1373: Sociology, translated by Manouchehr Sabouri Kashani, Tehran: Ni. [in Persian]
- Mills, C. Wright (2011). Sociological insight, translated by: Ansari, Abdul Maboud. Tehran: Sohami Publishing, fifth edition [in Persian]
- articles:
- Balkhari Qahi, Hassan (1387). "Comparative study of Ibn Sina's and Samuel Karij's views on the distinction between fantasy and imagination", Religious Thought Quarterly, Shiraz University, 72, pp. 142-1. [in Persian]
- Balkhari Qahi, Hassan (1385). "Art imagination from the point of view of Sheikh Eshraq", Farhangistan Art Academy Newsletter, 5 (34), pp. 58-59, number 43, July 2015. [in Persian]
- Shariati, Sara (2015). "Society-Anthropology of Imagination", Khayal Quarterly, 17, pp. 98-88. [in Persian]
- , "Sociology of Imagination", Naqd Quarterly, No. 4, second year, September 2013, pp. 198-165. [in Persian]
- Abbasi, Ali, "Gilber Doran, nightly system, daily system", Kitab Mah Magazine, No. 47, 2010, pp. 128-129. [in Persian]
- Fath Elahi, Mohammad Ali, "An analysis of the relationship between politics and the imaginary world", 7th year, number 4, winter 2015, contemporary political essays. [in Persian]
- Qahemian, Pegah, "Report of Dr. Abbasi's speech at the meeting on the study of artistic imagination from the perspective of Gilbert Doran", Farhangistan Art Academy Newsletter, Year 5, Number 46, Mehr 2015, pp. 8-9. [in Persian]
- Kangrani, Manijeh, "Conquering the World of Imagination Again", Articles of the Second Synthesis of Artistic Imagination, Tehran, Art Academy, 1388, pp. 150-129. [in Persian]
- Miri, Mohsen, "The Role of the Exemplary Scholar in Responding to the Contemporary Man's Crisis from the Perspective of Henry Carbone", Hikmat Masazer Quarterly, Year 1, Issue 1. [in Persian]
- Namor Motlat, Bahman (2016). "Phenomenology of Imagination by Bashelar", Quarterly Journal of Art Academy Research No. 6 [in Persian]

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی

محمدعلی فتح الهی*

چکیده

مفهوم تخیل مثل یک منشور دارای جنبه های علمی و عملی است و از طرف دیگر رشد، پیشرفت و تکامل انسان و جامعه را نشان می دهد. تخیل عبارت از هویت، شخصیت و فردیت یافتن انسانهاست و از جنس باورهای دینی، اخلاقی و حتی عرفی است که مقدس نیز می باشد. تخیل ماهیت هویتی دارد و می تواند علوم انسانی را شکل دهد. پژوهش، نقادی و خلاقیت هم که سه عنصر مهم تکوین علوم انسانی و تداوم حیات آن هستند، در نسبت وثیقی با تخیل محقق می شوند. از حیث روش شناختی، رویکرد تخیلی یک رهیافت و چهارچوب نظری است که ذهن را از قید و بندهای روش شناختی ظاهرگرایانه آزاد می کند و با نگاه از درون به مسئله، امکان درک بهتر ذهنیت ها، انگیزه ها، باورها، دغدغه ها و نوع اندیشه و نگاه دیگران به جهان را فراهم می کند. اصطلاح «تخیل جامعه شناختی» اولین بار، توسط سی رایت میلز با توجه به جایگاه تخیل در علوم انسانی و ماهیت تخیلی این علوم مطرح شد. علوم انسانی با تخیل پیش می رود و عبارت از خلاقیت های خیالی است. جامعه هم با تخیل ساخته می شود. به این ترتیب جامعه و علوم انسانی بتدریج یکی می شوند. تخیل برای هدفی در آینده شکل می گیرد، هرچند که خود هدف است.

کلیدواژه ها: تخیل، روش شناسی، معرفت شناسی، هستی شناسی، انسان شناسی.

* دانشیار، پژوهشکده مطالعات سیاسی و بین الملل، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران،

fathollahi@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۴

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

توجه به علوم انسانی بتدریج و در طول زمان بیشتر می‌شود و دوران جدید اندیشه بشری با توجه ویژه‌ای که به علوم انسانی می‌شود ممتاز شده است. علوم انسانی، سیوررت و تکوین زندگی را مورد بررسی قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، تحولات روحی و رشد شخصیتی افراد انسان و نیز تجمعات انسانی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. تصویر برداری از واقعیت‌های جدید اجتماعی و انسانی، علوم انسانی جدید را شکل داده است که این علوم هم به نوبه خود به واقعیات اجتماعی تبدیل می‌شوند. علوم انسانی تاریخمند است و باید یافته شود و به آن رسید. این مهم هم با پژوهش، نقادی و خلاقیت که سه عنصر مهم تکوین علوم انسانی و تداوم حیات آن هستند؛ بوجود می‌آید که البته در نسبت وثیقی با تخیل محقق می‌شوند.

شاید ابداع اصطلاح «تخیل جامعه‌شناختی» توسط سی رایت میلز را بتوان شروع توجه به جایگاه تخیل در علوم انسانی و ماهیت تخیلی این علوم تلقی کرد. او تخیل جامعه‌شناختی را برای رهایی از آسیب‌های سبک‌های فکری رایج در علوم اجتماعی ارائه داد و جامعه‌شناسانه نگرستن و اندیشیدن را گزینه‌ای برای برون رفت از بن‌بست‌های بر سر راه جامعه‌شناسان و فایده‌مندی این دانش دانست. گیدنز هم لازمه تخیل جامعه‌شناختی را توانایی دور ساختن اندیشه از جریان‌های عادی زندگی برای نگرستن نوبه آنها می‌داند. میلز کارویژه این تخیل را در ربط دادن امور جزئی به امور کلی تر و همچنین پیوند دادن سرگذشت‌های فردی با تاریخ جمعی و گرفتاری‌های شخصی با مسائل عام اجتماعی تبیین می‌کند. لذا توجه به تاریخ، فرهنگ، ساختار و نقد و ترکیب چشم‌اندازهای تاریخی، فرهنگی، ساختاری و انتقادی برای تحلیل یک پدیده تعیین‌کننده و ضروری خواهد بود. تخیل جامعه‌شناختی از نظر او عبارت از درک روابط میان فرد، ساختارها و نهادهای اجتماعی و روند تاریخ و به تعبیر دیگر درک علوم انسانی جدید است.

کاربرد روز افزون تخیل در علوم انسانی و حضور روزافزون آن در گستره زندگی امروزی، انجام پژوهش‌های جدی برای تبیین وجوه‌های گوناگون آن و همچنین درک دقیق‌تری از مفهوم آن را ایجاب می‌کند. بویژه با طرح مفاهیم مضافی چون تخیل اجتماعی و تخیل سیاسی که با روند رو به گسترشی به کار گرفته می‌شوند؛ این ضرورت بیشتر می‌شود. البته برای جامعه ما ضرورت دارد که بستر معرفتی تخیل را در سنت اندیشه و فلسفه اسلامی مورد توجه قرار دهد که این مقاله هم در پی آن می‌باشد. مفهوم تخیل در مورد پدیده‌های فلسفی و آرمان‌های اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و مفاهیم فلسفه سیاسی چون شهروندی، قانون

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی (محمدعلی فتح الهی) ۷

اساسی، آزادی، دولت رفاه، عدالت و پیشرفت به کار می‌رود. این مفهوم مثل یک منشور دارای جنبه های علمی و عملی است و از طرف دیگر رشد، پیشرفت و تکامل انسان و جامعه را نشان می دهد. تخیل های شخصی و جمعی مربوط به زندگی فردی و اجتماعی در جهات سه گانه هویتی ظاهر می شوند. الف: در حوزه معرفتی و امور شناختی چون فهم، تجربه، بازخوانی، تصدیق و تفسیر. ب: در حوزه احساسات و عواطف و نظام باور ها و ارزش ها. ج: در حوزه عملی و رفتار های ارتباطی.

۲. انسان شناسی مبتنی بر تخیل

انسان موجود خیالی است و با تخیل انسان می شود و انسان را می توان با تخیل تعریف کرد. به این ترتیب انسان شناسی هم که مهم ترین پایه و زبان مشترک علوم انسانی است، با این تعریف شکل می گیرد. حیات انسان منهای بُعد تخیلی او عمق و غنای کافی ندارد و در واقع انسان بدون تعلق خیالی وجود ندارد و فرضی است. هر چند برای تفکر درباره خیال لازم است نبود تخیل را که همان وضع طبیعی است، تصور کرد. انسان طبیعی «انسان بالقوه» است که عبارت است از انسان بدون تخیل. مهم ترین تمایز انسان از طبیعت خیالی بودن اوست و خیال در ماورای طبیعت قرار دارد. ایمان، سیاست، فرهنگ و اجتماع. تفکر، زبان و رفتار انسان طبیعی به طبیعت و غرایزش نزدیک تر است، ولی به میزان تخیلش از این فضا دورتر می شود. انسان با تخیل از زندگی طبیعی فاصله می گیرد و انسان رشد یافته نه بر مبنای غریزه صرف، بلکه بنابر تخیل و فرهنگی که در آن زیست می کند عمل می کند.

طبیعت نمی تواند چیرستی انسان را بنمایاند و زندگی انسان با فاصله گرفتن از واقعیت ملموس طبیعی برای نیل به مراتب برتر وجودی و درک معانی فراتر از واقعیت های محسوس و ملموس تحقق پیدا می کند. انسان در حد خصوصیات طبیعی اش باقی نمی ماند و با ویژگی هایی که دارد امکان فراروی از وضع طبیعی را پیدا می کند که پایه عالم خیال است. انسان ناچار است که برای ادامه زندگی توان های بالاتری کسب کند که منشأ آفرینش چیزهایی است که در طبیعت نیست. البته طبیعت بستری برای تحقق آفریده های اوست و تخیلات انسان در ضمن زندگی ظاهر و پدید می آیند. آنچه اتفاق می افتد و از انسان سر می زند برآیند طبیعت و خیال اوست و البته متعلق به عالم خیال است.

اعضا و جوارح طبیعی انسان آثار خود را با عالم خیالی که انسان در آن حضور دارد ظاهر می سازند. چشم انسان از خیال می آموزد که چگونه ببیند. نیازهای طبیعی و رفتارهای عادی هم

صرف پاسخ به نیازی طبیعی نیستند و بلکه پدیده‌های خیالی‌اند و زمینه پیدایش هنجارها و ارزش‌ها می‌شوند. طبیعت در حکم وطن و خانه انسان نیست، بلکه انسان موطن خود را با تخیلی که انجام می‌دهد می‌سازد. هر انسانی به تخیلی که دارد تعلق دارد و خلاقیت‌های انسانی است که خانه او و هویتش را آشکار می‌سازند. انسان با تخیل است که نسبت فعال با جهان پیدا می‌کند و جماعت مشترک و پایدار خود را به دست می‌آورد. انسان باید به ماورای طبیعت نیل کند تا بتواند عالم خود را بیافریند و درباره آن به خودآگاهی برسد و با این خودآگاهی به فراتر از تعلقات هم بیندیشد. او با آفریده‌های خود زندگی و به خود هویت می‌دهد.

هویت و شخصیت انسان حاصل و شکل یافته خیال است و انسان درعین حال آن را تغییر شکل می‌دهد. احساسات و عواطف انسان از جمله خرسندی و ناخرسندی، احساس یگانگی و بیگانگی، احساس ناآرامی و آرامش او با آفریده‌هایش در عالم خیال محقق می‌شود. انسان از سویی می‌پذیرد و از سویی می‌آفریند و تخیل هر دو عرصه را در بر می‌گیرد و با همین اثرپذیری‌ها و اثرگذاری‌ها پدید می‌آید. انسان با زندگی و تخیل است که به ظهور می‌رسد، می‌آفریند و تطور می‌یابد. هر چند این آفریده‌ها در ابتدا اندک و مورد آگاهی‌اش نبوده است. تخیل وقتی به عنوان موضوع مستقل درخور بحث می‌شود که انسان خود را قادر به خلاقیت و آفرینش بباید. تخیل عبارت است از خلاقیت‌ها و آفریده‌های هویتی و اجتماعی انسان‌ها و جوامع انسانی. تخیل محدوده خلاقیت‌ها و فرآیندهای هویت بخش جوامع و عبارت از آفریده‌های انسان و یا فرآیندهای پدیدآمده در حیات جمعی و در طول زمان است. خلاقیت‌ها عالم خیال را به وجود می‌آورند و صحبت از عالم خیال بدون خلاقیت معنا ندارد. خلاقیت هم منهای تخیل قابل وصف نیست.

تخیل اختصاص به انسان ندارد. حیوانات هم در خیالی‌بودن با انسان شراکت دارند. البته خیالی‌بودن آن‌ها حالت غریزی دارد. تخیل جزء ساختار زیستی پیچیده حیوانات است و آن‌ها این ساختار را با روند ثابت و از پیش تعیین شده‌ای به کار می‌برند. همانطور که اجتماعی‌بودن حیوان هم مسیری برای حرکت جوهری او نیست و حیوان در زندگی جمعی خود توقف دارد. جزئی از جمع‌بودن در خلقت آنها شکل گرفته است و تحولی را در زندگی آن‌ها ایجاد نمی‌کند و نمی‌توان غایت و تاریخ رشدی را برای آن تصور کرد. این معنی را بوضوح در زندگی جمعی زنبور عسل در کندو، که خلقت آن‌ها به گونه‌ای است که بخشی کارگر و بخشی دیگر ملکه‌اند می‌توان ملاحظه کرد. حیوانات محصور در محیطی‌اند که آن‌ها را فراگرفته است و

خلقت گروه‌های مختلف آنها به گونه‌ای است که در کنار هم چرخه وسیع تری از حیات را تشکیل می‌دهند که خود از آن بی‌خبرند.

ولی انسان‌ها فاقد تخیل غریزی‌اند که براساس آن عمل کنند و بلکه به تدریج می‌توانند آن را به دست آورند و تجربه کنند. لذا به شدت تحت تأثیر تربیت و فرهنگ قرار می‌گیرند. انسان‌ها علی‌رغم ناتوانی زیاد در بدو تولد و ساختار زیستی ساده‌تری که نسبت به اغلب حیوانات دارند، جهان زندگی خویش را خود می‌سازند. ناتوانی انسان‌ها هنگام تولد این امکان را برای آنان فراهم می‌کند که صرفاً تحت هدایت غرایز عمل نکنند و به مرور ضمن کسب تجارب متعدد و در مواجهه با محیط پیرامون خود امکان تخیل، تأمل و خلاقیت پیدا کنند. انسان به تدریج، با افزایش تجارب و ترکیب آن‌ها، به حقیقت اشیا و ماهیت آن‌ها پی می‌برد و با ویژگی‌های متعددی پدیده‌های محیط خود آشنا می‌شود. انسان همواره می‌تواند پذیرای تجارب جدید باشد، مرزها و محدوده‌ها را درنوردد، از همه چیز بپرسد و از وضع موجود راضی نباشد.

حیات انسان متنوع، پیچیده و پیش‌بینی‌ناپذیر است و انسان‌ها به منزله افرادی بی‌همتا آشکار می‌شوند. هر مولود انسانی مبین آغازی تازه در جهان و امکانی جدید است که می‌تواند طرحی نو درافکند و به اعمال ابتکاری دست بزند و شخصیت خیالی خود را شکل دهد. انسان در روند نیازها و علایق خود به تدریج می‌تواند به قدرتش بر ایجاد دگرگونی و امکانش بر دگرگون‌شدن واقف گردد و به شفافیت بیشتری در باب ماهیت خیالی خود برسد. عالم خیال امور غیرزیستی زندگی جاری انسان و مظاهر رشد و تکاملی است که در شخصیت انسان و جامعه انسانی روی می‌دهد و شامل تمامی آن چیزهای در حال تغییری است که تعلق به انسان دارد.

تجربه تخیل خلاقانه انسان در زندگی، وجهه ممیزه او از حیوانات است علی‌رغم آنکه حیوانات ماهیت خیالی دارند. این تجربه نوعی انفتاح و گشودگی و فاعلیت در قبال جهان طبیعت است. مهم‌ترین دستاورد انفتاح و گشودگی به جهان و ارتباط با اشیا و پدیده‌های دیگر خودشناسی و حصول انسانیت انسان است. شناخت انسان به نحوی در گرو شناخت جهان است. انسان، آن گونه که در حکمت اسلامی بیان شده است، عالم و جهان را انسان کبیر می‌یابد و انسان‌ها را بسان سلول‌هایی برای آن انسان کبیر درک می‌کند. (تقریرات فلسفه (منظومه)، ج ۲، صص ۱۵۶ و ۱۵۷). تلاش‌هایی که حاصل این ویژگی انفتاح و جست‌وجوی امر متعالی است ریشه حیات فردی، سیاسی و اجتماعی انسان‌ها متفاوت با زندگی اجتماعی حیوانات می‌باشد.

گشودگی در قبال جهان همه حوزه‌های زندگی را در بر می‌گیرد و حتی بر فرهنگ و تجربه انسان از جهان ساخته خودش که در آن به سر می‌برد نیز صدق می‌کند.

با تخیل است که زراعت در زمین زندگی انسان بار می‌دهد. تخیل عبارت از عشق به زندگی در نهاد انسان‌هاست که سیاست و زندگی هم با آن می‌چرخد. درک زندگی با درک تخیلات فردی و اجتماعی و نیز فرآیند تحقق تاریخی آن ممکن می‌شود و رابطه‌ای عمیق و نزدیک بین تخیل‌های انسانی و زندگی انسان وجود دارد و این تخیل‌ها در نظر، عقیده و عمل افراد و جامعه ظاهر می‌شوند. رشد شخصیت خیالی انسان مبنایی برای آزادی، اختیار و قدرت خلاقه او برای زندگی می‌شود. تخیل فعالیتی آزاد و جاری میان انسان‌هاست و انسان با قدرت تخیل آزادی و اختیار را به دست می‌آورد و با این آزادی می‌توان خیال را بر صورت زندگی انسان اطلاق کرد. درک از وضع تخیل لازمه خودآگاهی انسان و دریافت درست اوضاع و اقتضائات زندگی است و حکایتگر مسائل انسان و دنیای معاصر است. تخیل‌ها را می‌توان با خودآگاهی و هشیار شدن به آنها مدیریت، تحلیل انتقادی و اصلاح کرد.

۳. تخیل و پیشرفت تاریخی

تخیل‌ها در وضعیت ثابت نمی‌مانند و در حال ترکیب و تحول هستند و برای همه انسانها و جوامع، یکسان نخواهند بود. البته هر تخیلی با تخیل‌های دیگر رابطه دارد. تخیل خصلت سیال و پویا دارد و به روز و دگرگون می‌شود و در نسبت با زمان شکل می‌گیرد. تطور و سیلان تخیل، ناشی از تطور و صیورورت در زمانه است. نسبت با زمان آن را تاریخی می‌کند و باید نگاه تاریخی به آن داشت. تخیل رشد می‌کند و موضع تاریخی دارد. پدیده‌ای تاریخی و امری تاریخمند است و مقدمات تاریخی در تکوین آن مؤثر هستند. مطالعه تاریخ هم عبارت از مطالعه فرآیند تحقق خیال انسان و جوامع انسانی است و فارغ از نسبت خیال تاریخی هر کسی نمی‌توان او را تعریف کرد و در تمامیتش مورد مطالعه قرار داد. درک تکثر خیال‌ها و نسبتشان با دیگر تخیلات هم با تلقی و بینش تاریخی از تخیل میسر می‌شود.

تفاوت انسان با گذشتگانش در تخیل قوی‌تر اوست. حرکتی روبه‌پیشرفت از مراحل ابتدایی تخیل تا مراحل عالی‌تر آن وجود دارد. شروع تخیل اهمیت دارد و هر تخیلی باعث می‌شود که تخیل بعدی قوی‌تر و وسیع‌تر صورت بگیرد. تخیلات قوی و بانشاط دوام می‌آورند. تخیل‌های امروزی با گذشته یکی نیستند. ارزشها، باورها و رویکرد‌های عصری بر تخیل تأثیر می‌گذارند بگونه‌ای که چرخش در ساختار اولیه آن بوجود می‌آید. تخیلات به تدریج و در

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی (محمدعلی فتح الهی) ۱۱

طول زمان محقق می شوند. تخیلات در حال تنوع، تطور، بسط دائمی و پیچیده تر شدن هستند و با یکدیگر جمع می شوند و تلاقی آن ها تأثیر متقابلشان را در پی دارد.

تخیلات هر چند که به طور ناخودآگاه عمل می کنند، ولی درون مایه یکسانی دارند که به صورت های مختلفی ظهور و گسترش پیدا می کنند. نیروی درونی تخیل، آن را در جهت تحقق انسانیت رشد می دهد. تخیل نه تنها بنابه نیازهای زندگی، بلکه برای تعالی آن هم شکل می گیرد و این نیاز و کمال خواهی در بسط و انباشته شدن آن تعیین کننده است. با انباشته تر شدن تخیلات دامنه تأثیر آن بر طبیعت بیشتر می شود و رفتار، احساس، اندیشه و دریافت انسان خیالی تر می شود. نسبت تخیل با مکان هم باعث می شود بتوانیم از خیال مناطق مختلف جغرافیایی صحبت کنیم. عناصر خیالی چون زبان، شعر، آداب و رسوم، اخلاق و معماری هر اقلیمی ویژگی های خود را خواهد داشت. زمانی و مکانی بودن خیال، که هویت ها را به وجود می آورد، نسبی بودن آن را در عین اصلتش نشان می دهد.

تخیل با مفهوم پیشرفت نسبت دارد و درک مفهوم پیشرفت هم بدون توجه به وجه تاریخی زندگی و تصور بسط تخیل انسانی در طول تاریخ به صورت های مختلف ممکن نیست. تخیل زندگی را جلو می برد و همزمان با پیشرفت زندگی خود را هم ارتقا می دهد. تخیل و جامعه پیشرفته با هم قوام می یابند و تخیل به نظم جوامع پیشرفته مربوط است. نظم و انضباط در جامعه نشان دهنده وجود تخیل عقلانی در آن جامعه است. تخیل عقلانی عبارت از نظم نهفته در درون یک جامعه است که فرآیند سیاسی شدن انسان را تقویت می کند و به شکل گیری ساختارهای سیاسی و اجتماعی منجر می شود. تخیل عقلانی یک کنش اجتماعی و مآلاً سیاسی است که برای اصلاح و پیشرفت جامعه ظاهر می شود و فرآیند آن باید به گونه ای باشد که این اصلاح گری را انجام دهد و پیشرفت زندگی را سبب شود. البته یک پیشرفت کلی وجود دارد که با هدایت الهی در همه عالم اتفاق می افتد و خداوند است که تخیل و زندگی را جلو می برد و محرک پیشرفت جوامع است. معرفت اسلامی و توحیدی این حرکت عمومی عالم برای مدیریت زندگی سیاسی و اجتماعی را از ناحیه خدا تلقی می کند. البته مؤثر دانستن خداوند سلب اختیار از انسان نمی کند و باعث نمی شود که بگوییم انسان ها مجبورند و اختیاری در این مسیر ندارند.

۴. وجه معرفت‌شناسانه تخیل

تخیل از جهت تجربه معرفت‌شناختی، علم حضوری را به علم حصولی و ذهنی تبدیل می‌کند و هر علم حصولی مسبوق به علم حضوری است. در تخیل درک شهودی و حضوری بوجود می‌آید که مقدمه علم حصولی هست. تخیل شعبه‌ای از قوای نفسانی است که از خود وجود مستقلی ندارد و عبارت از قوه مدرکه‌ای است که صورت برداری از واقعیات خارجی و نفسانی می‌کند. این قوه اگر با واقعیاتی اتصال وجودی پیدا کند، صورتی از آن واقعیت را می‌سازد و به حافظه می‌سپارد. شرط اصلی پیدایش تصورات اشیا و واقعیتهای برای ذهن آن است که نفس ارتباط و اتصال وجودی با آن واقعیتهای پیدا کند و آنها را با علم حضوری بیابد که پس از آن قوه مدرکه خیال صورتی از آن را می‌سازد و در حافظه بایگانی می‌کند. در تخیل یک تجربه وجودی و تصویرسازی متناسب با آن صورت می‌گیرد.

حوزه معرفت انسان در نسبت با تخیل قرار دارد و با تخیل است که امکان اندیشه برای انسان فراهم می‌شود و همه خصوصیات او و تمامی آنچه را که از انسان سر می‌زند قابل تفکر و بحث می‌شود. تخیل را نمی‌توان به تصور از چیزی فرو کاست و تخیل فقط بازتاب ناخودآگاه و یا بی‌واسطه واقعیت بیرونی نیست. تصاویر پایداری که از امور در ذهن شکل می‌گیرند از تصویر فراتر رفته و به تصدیق که عبارت از گمان و باور است می‌رسند. بنابر این تخیل فقط در وجه ذهنیتی باقی نمی‌ماند و علاوه بر گزینش، تفسیر و پردازش اطلاعات بر ارزش‌ها، عواطف، اندیشه‌ها، باورها و رفتارهای انسان هم اثر می‌گذارد و با آنها نسبت پیدا می‌کند. تخیل‌ها نوعی روابط چند معنایی هستند که جنبه بین‌الذهانی دارند و با فهم و تفسیر بیناذهنی، حافظه‌های جمعی جامعه را شکل می‌دهند. حافظه‌های جمعی انسان منابع ارزشمندی برای الهام، تشخیص و داوری می‌باشند و در آنها نشانه‌ها و معناهای زیادی برای سنجش و داوری واقعیت وجود دارد.

تخیل ظرفیت والائی است که انسان با اتکاء به آن می‌تواند به درک واقعی و عینی از معنا، باطن و حقیقت پدیده‌ها به جای ادراک حسی صرف، دست یابد. برای شناخت عینی موجودات خارجی اعتماد به حواس پنجگانه کافی نیست و باید آنها را به عنوان امور خیالی دید. البته مفهوم تخیل به معنای تصورات بی‌پایه، خیال‌بافی و امر غیر واقعی نیست. امر ذهنی نیست که انسان‌ها در خلوت خود و با فعالیت ذهنی بتوانند انجام دهند. تخیل به محسوسات واقعیت می‌دهد و محسوسات در فضای خیالی که ایجاد می‌شود؛ واقعی‌تر دیده می‌شوند. عامل تخیل یک وضعیت اساسی و حقیقی از واقعیت و همان واقعیت جامعه است. تخیل،

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی (محمدعلی فتح الهی) ۱۳

فرایندی ضروری و قابل پیشینی است که بنای زندگی را می سازد. تخیل تجلی واقعیت نامکشوف و گسترش ذهنی و وجودی است که واقعیت را در خود می یابد و ساختارهای واقعیت را کشف می کند. تخیل به واقعیات وزن می دهد و میزان واقعیت می باشد و واقعیت با تخیل به دست می آید.

تخیل مرحله جدی واقعیت زندگی انسان است و زندگی را رقم می زند. تخیل در موازات زندگی حرکت می کند و با آن در گفتگو است و در نسبت با تلاش انسانی فهمیده می شود. با تخیل، واقعیات ساخته آدمی رسمیت می یابند. تخیل گذرگاهی برای تعریف واقعیت های جدید است که بدون واسطه عنصر خیال هرگز به واقعیت عینی تبدیل نمی شوند. خیال برهنگی واقعیت را که تهدیدی برای هستی انسان است می پوشاند و جهان را برای زیستن او امن می کند. خیالمندی انسان، هستی او را سامان می دهد. تخیل، روحی است که عناصر ظاهری طبیعت را در کنار یکدیگر نگه می دارد و انسجام می دهد. خیال، عمق گریز ناپذیر واقعیت طبیعی و عبارت از محتوای اصلی آن است و این گونه نیست که با کنار زدن پرده خیال به واقعیت رسیده شود. البته خیال ریشه در واقعیت طبیعی دارد و هرچند که از آن می گریزد؛ در ورای آن چیزی برای اجرا ندارد. خیال وابسته به واقعیت است.

خیال پدیده ای در عرض سایر پدیده های طبیعی و محسوسات عالم قرار ندارد که در کنار درک آن پدیده ها و علاوه بر آن ها به درک پدیده های خیالی هم موفق می شویم که شاید در دسترس همه نباشد. در این صورت افرادی چون هنرمندان، علاوه بر درک محسوسات، قدرت ارتباط با عالم خیال را هم دارند و بر اثر آن به کار هنری می پردازند. تخیل خودسرانه یا بافته و تجسم ذهنی نیست، بلکه تجربه وجودی و امر واقعی است. تخیل با توهم و هوس بازی هم تفاوت دارد. توهم یک امر عارضی و بیماری است و باعث عدم توان تمیز میان امر واقعی و غیر واقعی می شود و نوعی گریز از واقعیت است. تخیل اصولاً فراتر از عالم ذهن قرار دارد و از لحاظ فلسفی مرحله ای از سه ساحت اصلی تشکیل دهنده تجربه انسانی است. این مرحله است که بدن خیالی و برزخی انسان را محقق می کند که پس از مرگ هم باقی می ماند. رسیدن به مرتبه خیال و برزخ غیر از تصور ذهنی صورت های خیالی است که واقعیتی ندارند. به این ترتیب نمی توان خیال را متعلق به حوزه خصوصی و در ماهیت خود غیر واقعی، بدون نظم و مبانی عقلی دانست.

ملاصدرا قوه خیالی را قوه باطنی می داند که مخفی و مستور است و شبیه و متضاهی قدرت الهی خلق شده است (شواهد الربوبیه، صص ۴۶۲-۴۶۳). همان طور که خداوند خلاقیت و

قدرتش را در همه هستی اعمال می‌کند و همه عالم مظهر قدرت الاهی است، عالم خیال هم مظهر قدرت خلاقه انسان است. ملاصدرا خیال را نفس حیوانی انسان می‌داند که دائم با تجلیات الاهی متنوع می‌شود و رنگ آن صور را به خود می‌گیرد (همان، ص ۴۶۲). از نظر ملاصدرا متخیله قوه روحانی است که صور باطنی را استحضار می‌کند و دریچه‌ای به عالم غیب است. از نظر او «کمال قوه مصوره (متخیله) انسان را می‌رساند به مرتبه مشاهده اشباح و صور مثالیّه و تلقی و دریافتی مغیبات و اخبار جزئیّه از آنان و اطلاع یافتن بر حوادث گذشته و آینده» (شواهد الربوبیه، ص ۴۷۱). قوه متخیله اگر قوی باشد، می‌توان عالم غیب را در بیداری هم به چشم باطنی مشاهده کرد. پیامبر هم به دلیل قوت قوه متخیله اش ملک حامل وحی را می‌بیند و کلام منظوم الاهی را می‌شنود و کتاب مصحف را دریافت می‌دارد (همان، ص ۴۷۲). همچنین در این مرتبه خیال است که فلکی بالاتر از ادناس حیوانی و لوحی محفوظ از دسترسی شیاطین است (همان، ص ۴۷۴).

۵. هستی‌شناسی تخیل

جنبه هستی‌شناسانه تخیل به کارکرد آن در تحقق هویت‌های فردی و اجتماعی انسان مربوط می‌شود. تخیل همان هویت فردی و اجتماعی انسان و از جنس باورهای دینی، اخلاقی و حتی عرفی است که از این جهت مقدس نیز می‌باشد. هویت‌های سیاسی و اجتماعی چون مدنیت، ملیت و مردم‌سالاری را نمی‌توان فقط از طریق تعاریف نظری و یا قواعد سیاسی و حقوقی تبیین کرد که تقلیلی و بدون واقعیت خواهد بود. واقعیت امر این هویت‌ها در باورها و تخیل سیاسی مربوط به آنها می‌باشد. نگاه تقلیل‌گرایانه همچنین تخیل‌ها و ایمان‌ها را انتزاعی و در حد لغات تنزل می‌دهد اما شبکه تخیل‌ها و باور‌ها را باید واقعیات و ذخایر فرهنگی و هویتی دانست که پشت الفاظ وجود دارند و بدون توجه به آنها امکان ارتباط با متن الفاظ هم وجود ندارد. تخیل‌ها پدیده‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی هستند که در زندگی روزمره انسان و محیط پیرامون او شکل می‌گیرند و ارتباط مستقیمی با فرهنگ، سبک زندگی و تجربه زیسته مردم دارند و مثل آنها کسب‌کردنی هستند. تخیل عبارت از باور‌ها و ایمان مردم است که سیاست و جامعه را راه می‌برد. باور و ایمانی که در عین عقلانی‌بودن انضمامی و فعلی هم است.

انسانها با آگاهی به تخیل‌ها برای خود رو می‌شوند و به فردیت خود واقف می‌شوند. تخیل عبارت از هویت، شخصیت و فردیت یافتن انسانهاست که با توجه پیدا کردن به امور

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی (محمدعلی فتح الهی) ۱۵

اعتباری حاصل می شود. تخیل توجه به اعتباریات و اهمیت یافتن آنها در زندگی انسان است اما مثل امور اعتباری یک امر ذهنی نیست. محافظت از نظامات اجتماعی اعتباری مانند ملکیت و زوجیت هم به دلیل همین تخیل و توجه به اهمیت و ضرورت اجتماعی آنها است. بطور کلی منازعه ها و مؤاخذه ها و قربانی شدن افراد و اصلها برای حفظ این نظامات اعتباری، اساس تخیلی دارد. نظام سیاسی دینی از جمله اعتباریاتی است که توجه و اهتمام به آن و عزم و اراده برای تحقق حاکمیت احکام شرعی، هویت سیاسی انسان و زندگی عقلانی او را موجب می شود. تخیل سیاسی عبارت از هویت یابی سیاسی انسان و سازنده واقعیت اجتماعی در بعد هویتی است.

مفهوم تخیل سیاسی افق تازه‌ای برای فهم هستی شناختی انسان و تحولات اجتماعی به وجود می آورد. تخیل سیاسی و اجتماعی به ایمان فرد یا گروه‌های اجتماعی به پدیده‌های سیاسی و اجتماعی مربوط می شود. تخیل سیاسی در فرایندی ایمانی و هویتی بر رفتارهای گروه‌های اجتماعی تاثیر می گذارد و از طریق کنش اجتماعی به بخشی از واقعیت سیاسی تبدیل می شود. تخیل سیاسی در رابطه با کنش متقابل اجتماعی مطرح می شود و جامعه تا حدودی محصول این کنش های متقابل اجتماعی و تخیل های جمعی افراد است. ذهنیت افراد در شکل و سمت دادن به کنش های اجتماعی نقش مهمی دارد و تخیل جمعی در جریان تجربه‌ها، ارتباطات و کنش متقابل شکل می گیرد. کنشگران از تخیل اجتماعی برای پیشبرد اهداف اجتماعی و معنا بخشیدن به کنش خود بهره می جویند. افراد هم در بطن جامعه و گروه اجتماعی که به آن تعلق دارند با جامعه سازگار می شوند و با هنجارهای آن خو می گیرند و هویت پیدا می کنند.

تخیل در فرایند تحقق خود انسجام و هویت مردم را به ارمغان می آورد که همان علوم انسانی است. علوم انسانی را می توان در هویت، انقلاب و مقاومت جوامع دید. تخیل از جنس علوم انسانی است که می تواند مورد مطالعه قرار گیرد. پدیده میان رشته‌ای است که همه رشته‌های علمی از آن منتزع می گردند. جامعه‌ای دارای تخیل و علوم انسانی است که بتواند انقلاب کند و آن را تداوم بخشد، بتواند ساختارهای سیاسی را درست کند، بتواند قانون اساسی داشته باشد و بتواند نظام مدیریت مردمی را پی ریزی کند. تخیل عبارت است از قدرت ساختارسازی. حساسیت و پویایی جامعه تخیل آفرین است و جامعه‌ای که تخیل نداشته باشد در بن بست و رکود واقع می شود.

تخیل در حوزه روانشناختی عامل بنیادی در خلق ساختارهای زیبایی شناختی، تجربه‌های شهودی و درک امر قدسی می‌باشد. تخیل امر وجودی و شخصیتی است که در فرآیند زمان شکل می‌گیرد و مکانی است و تحت‌تأثیر نگره‌های فلسفی و الاهیاتی است. تخیل انسان با گستره وجودی و شخصیتی صورت می‌گیرد و با این گسترش وجودی ورود در عالم خیال پیدا می‌کند. هویت و تشخیص انسان‌ها با آزادی، زندگی حقوقی داشتن و تربیت قانونی آن‌ها محقق می‌شود. مواجهه انسان و جامعه با حوادث لازمه چنین تربیتی است که به تدریج شکل می‌گیرد. هویت‌ها و شخصیت‌ها در مسیر تجربه‌های آینده زندگی ساخته می‌شوند. حوادث گذشته زندگی هم در سایه هویت‌های آتی کسب‌شده ادراک می‌شوند.

تخیل حقیقتی را که در آینده ظاهر می‌شود درک می‌کند. تخیل آینده‌ای است که گذشته و حال را به سمت خود می‌کشد و آن‌ها را معنی می‌کند؛ افق و آرمانی را برای حرکت و دیدن آن تداعی می‌کند. آینده براساس گذشته ساخته نمی‌شود، بلکه حقیقت گذشته است که ظاهر می‌شود و هر واقعه‌ای وقایع گذشته را با خود دارد. جوهر اصلی هویت‌ها در آینده بیشتر ظاهر خواهد شد. آینده تخیل گذشته است و گذشته را تخیل می‌کند و میزان واقعیت‌های گذشته می‌شود. تخیل آینده را زیبایی شناختی و دراماتیزه می‌کند و این امر را نمی‌توان با کریه جلوه‌دادن وضعیت موجود انجام داد. تخیل از مواجهه با گذشته بارگذاری می‌شود و نمی‌تواند با انکار گذشته، قد بکشد.

نمایشی کردن آینده در سیاست بسیار ملموس است و سیاست، نمایشی از آینده است که از تخیل نشئت می‌گیرد. سیاست و جامعه موفق امکان‌های پیش‌رو را تخیل می‌کنند و در تحقق آنها می‌کوشند. با تخیل می‌توان امکان‌های زندگی آتی را که آینده آبستن آنها است به واقعیت تبدیل کرد و زندگی را رونق داد. تخیل وامدار تاریخ است و ریشه در آن دارد و از طرف دیگر رو به سوی آینده دارد و آینده را مورد خطاب قرار می‌دهد و با امید به آینده صورت می‌گیرد. ترس‌ها و امیدهای نهادینه شده در جامعه وجود تخیل سیاسی را نشان می‌دهند که به نوبه خود انتظار آینده را باعث می‌شود. حوادث آینده گشایش و فرج ایجاد می‌کنند. تخیل امری اجتماعی و تاریخی است اما در عین حال فرازمانی و فراتاریخی است. تخیل فضای ذهنی، تاریخی و اجتماعی را شکل می‌دهد و در هر دوره‌ای متناسب با آن دوره تعین خود را پیدا می‌کند.

تخیل سیاسی و اجتماعی عبارت از نحوه پیوندی است که یک جامعه خاص بین شرایط مادی و تاریخی زندگی خود با لایه ذهنی و اندیشگی‌اش برقرار می‌کند. این پیوند در قالب

محصولات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی تعین پیدا می‌کند و با نوعی پیکربندی خاص و در اشکال و سطوح مختلف جلوه‌گر می‌شود. نهادهای اجتماعی، ارزش‌های اخلاقی، آداب و رسوم، علم و هنر در بستر تخیل فرهنگی، سیاسی و اجتماعی پدید می‌آیند و تکثر و تنوع می‌یابند و خود در تداوم و گسترش خیال اجتماعی نقش دارند. تخیل سیاسی و اجتماعی در ساحت فرهنگ، هویت ملی و حافظه جمعی دارای کارکرد است و رفتارها و سمت گیری‌های فرهنگی جامعه را شکل می‌دهد که در فرهنگ کلی جامعه متبلور می‌شود.

۶. جنبه روش‌شناختی تخیل

اما از حیث روش شناختی، کاربرد مفهوم تخیل در بررسی و تحلیل روابط و پدیده‌های سیاسی و اجتماعی، یک رویکرد نظری است. رویکرد تخیلی یک رهیافت و چهارچوب نظری است که ذهن را از قید و بندهای روش شناختی ظاهرگرایانه آزاد می‌کند و با نگاه از درون به مسئله، امکان درک بهتر ذهنیت‌ها، انگیزه‌ها، باورها، دغدغه‌ها و نوع اندیشه و نگاه دیگران به جهان را فراهم می‌کند. در این ورود نظری عوامل هویتی و حتی ذهنیتی به عنوان بخشی اصیل از واقعیت جامعه در نظر گرفته می‌شود. البته چگونگی برداشت از واقعیت در ذهنیت افراد و همچنین انتظار و توقع آنها با هم تفاوت می‌کند. تخیل‌ها و تصاویر خیالی نقش مهمی در مطالعات بین رشته‌ای دارند و حلقه وصل علوم هستند. مطالعات بین رشته‌ای هم ضرورتی است که می‌تواند از عقیم شدن دانش‌ها جلوگیری کند. چیزی که حصرگرایی روش شناختی، باعث آن می‌شود. تخیل نوعی موتور تفکر و حرکتی فکری است که البته به عمل می‌انجامد.

در روش‌شناسی تخیلی، مسئله‌های پژوهش را رخدادهای خیالی در نظر می‌گیریم که پژوهش در مورد آنها مستلزم برقراری ارتباط وجودی و درک واقعی آنهاست. درک و فهم رخدادها و مسئله‌های عمیق زندگی از خلال نوعی درگیری وجودی حاصل می‌شود. اتصال و درگیری وجودی با مسئله پژوهش هم وقتی برقرار می‌شود که آن را عبارت از باور هویتی تلقی کنیم و با ایمان خود به آن متصل شویم. این امر به معنی تغییر ماهیت واقعیات، قضاوت در مورد دیگران و یا الزام به پذیرش دیدگاه‌های آنها نیست. رویکرد تخیلی، امکانی برای پژوهشگر است تا با گسترش وجودی خود رخدادی را و همچنین دیگری را درک کند. با تخیل رخداد، آن می‌شویم و رخداد را جزء وجود و شخصیت خود می‌کنیم. پژوهش عبارت از حرکت برای نایل شدن و یافتن است تا هویت‌های جدیدی کسب و ادراک شود که با تخیل

حاصل می‌آید. به این ترتیب تکثر و نسبیت در نتایج پژوهشها علیرغم ویژگیهای مشترک آنها پذیرفتنی خواهد بود.

پژوهشی که در آن نقادی، خلاقیت و تخیلی صورت نگیرد، جدی و قابل قبول نخواهد بود. نقادی هم امری وجودی و مشارکت در تولید علوم انسانی و شکل دهی به هویت‌های جدید است. نقد علامت بلوغ در تخیل و نشانه طلب گشایش و امکانات جدیدی در زندگی انسان است. این نقد، حوزه فرهنگ و پیش فرضهای القا شده از ناحیه شعور جمعی را هم دربر می‌گیرد تا چگونگی شکل گیری آنها درک شود و سیاستهای انتقادی و راههای جایگزینی وضع جدیدی طرح گردد. پژوهش مبتنی بر تخیل بین ساده کردن و پیچیده کردن کردن مسائل پژوهشی در نوسان است تا خلاقیتی اتفاق افتد. پژوهش متکی به تخیل جمعی در حوزه عمومی است و در چارچوب نظم کلی خیالی اتفاق می‌افتد.

نظرگاهها و مواضع تخیلی، امکانات وسیعی را فراهم می‌کنند که هر لحظه بتوان با تعمق بیشتر در رخدادها و با افزایش تجارب و اطلاعات جدید، شناخت های مناسبتری از آنها را به دست آورد. حقایق علمی را هم نه از طریق آموختن صرف دانش، بلکه در زمان رخدادهای خیالی می‌توان درک کرد. درک واقعی و عینی رخدادها را نمی‌توان با درک حسی شیئی مادی اشتباه و خلط کرد. تخیل، تعمق و صاحب نظر شدن است که ذهن سالم را تضمین می‌کند. بار معنایی کلمات و قدرت تأثیر آنها را که در سیر زمان و مکان تغییرات بنیادی پیدا می‌کنند با روش تخیلی می‌توان درک کرد. به این ترتیب فکر کردن انسان نه صرفاً با کلمات بلکه به طور عمده به تخیل ها مربوط می‌شود. غنای تفکر با قوه تخیل، وسعت افق ذهنی و نیروی تألیفی و ابداعی ذهن پژوهشگر حاصل می‌شود.

پدیدارهای اجتماعی قالب هایی برای عینیت یافتن تخیل ها هستند و کنش های سیاسی و نظم های اجتماعی باید مانند یک اثر هنری درک شوند. پژوهشگر علوم انسانی و اجتماعی مانند یک هنرمند از تخیل و کشف و شهود بی نیاز نیست و بدون استعداد هنری و با سطحی نگری نمی‌توان با وقایع تاریخی و اجتماعی انس و الفت پیدا کرد و آنها را شناخت. بویژه رخدادها و جریانات تاریخی را نمی‌توان با نگاه سطحی و غیر واقع‌بینانه شناخت و به معنای واقعی آنها پی برد. استفاده از مفهوم تخیل در حوزه پژوهش های تاریخی اهمیت اساسی دارد. شناخت درست مسائل تاریخی و فهم ابعاد ذهنی شخصیت هایی که در دوره معینی مطرح بوده اند، نیازمند آگاهی از جو و روح حاکم بر زمانه آنهاست که با تخیل به دست می‌آید. نگاه تاریخی باید توأم با تخیل باشد تا مورخ بتواند مواجهه عینی با وقایع تاریخی داشته باشد و آنها را با

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی (محمدعلی فتح الهی) ۱۹

واقعیت ملموس تری دریافت کند. وقایع تاریخی را به درستی بشناسد و با واقعینی در باره آنها تأمل و قضاوت کند. فهم تاریخ خارج از تخیل خلاق پژوهشگر و مورخ ناممکن است.

اصولاً تاریخ تحقق تدریجی امکان‌هایی است که مردمان تخیل می‌کنند و در افق زندگی آنها ظاهر می‌شود. تاریخ داشتن معلول تخیل، تعمق، تأمل، تفکر و عبور از سطحی‌نگری است که با گذر زمان مربوط می‌شود. مصداق‌های شکل‌گیری و عملکرد تخیل را هم می‌توان با روش تخیلی و از فراز رویدادها و رخدادها مورد بررسی قرار داد. البته شناخت جزئیات در روش تاریخ‌نگاری اهمیت دارد و مورخ وقایع را با مطالعه اسناد و مدارک باقی مانده از گذشته شناسایی می‌کند. تاریخ جزئی‌ترین رشته محسوب می‌شود و به وقایع و رخدادهایی می‌پردازد که غیر قابل تکرارند و جنبه تحمیلی دارند. برهان و استدلال در تاریخ هم به ناچار بیشتر با روش تمثیلی انجام می‌گیرد و مورخ سعی می‌کند با رفتن از یک امر جزئی به جزئی دیگر، علت واحدی را به دست آورد. مورخ جنبه‌های مشابه گذشته و حال را در یکدیگر انعکاس می‌دهد تا به درک عمیق‌تر و کارآمدتری از آنها برسد که نوعی تخیل محسوب می‌شود.

با تخیل می‌توان رخدادهای گذشته را با داده‌های زمان حال سنجید و همچنین ابعاد واقعی زمان حال را با توجه به امکانات گذشته بهتر شناخت و نتایج عملی مؤثرتری را برای مواجهه با آینده به دست آورد. گذشته، حال و آینده در یکدیگر انعکاس دارند و جلوه می‌کنند و شناخت آنها با توجه و تخیل این معنا میسر می‌شود. البته هر پژوهشگری براساس تعلقات و نسبت‌های خود تخیل می‌کند و جهان پیرامون، گذشته و آینده را ادراک می‌کند. نتایج تخیل هم آشکار نیست و نمی‌توان پیامدهایش را تعیین و تنظیم کرد و نتیجه آن را از نیت انسان حدس زد. تخیلات محیط بر انسان، نوشونده، در دگرگونی و تکامل هستند و تخیل‌های نوظهور معناها و ساختارهای جدیدی را خلق می‌کنند و با تخیل‌های شاداب‌تر می‌توان گسترده‌تر و ژرف‌تر تفکر کرد. تخیلات علیرغم آنکه از دسترس ادراک کامل دور هستند اما برای شناخت خود نشانه‌هایی را در اختیار قرار می‌دهند.

۷. نمادسازی تخیل

تخیل با نمادسازی صورت می‌گیرد و خیال با بروز قدرت نمادسازی آغاز می‌شود و ظهور و بروز می‌یابد. نمادها هم در تداوم و گسترش خیال اجتماعی نقش دارند. تخیل قدرت نمادسازی دارد. هویت‌های سیاسی و اجتماعی چون مدنیت، ملیت و مردمسالاری هم دارای

وجه نمادین می باشند. ساختارها و نهادهای اجتماعی در بستر تخیلی پدید می آیند و دارای وجه تخیلی و نمادین می باشند و به تعبیری نماد تخیل در جامعه هستند. روند نهادی شدن افق‌های تخیلی جدیدی در برابر جامعه می گشاید. در تحلیل نهادها و واقعیت‌های جامعه و همچنین تعامل میان ساختارهای کلان و تخیل جامعه باید به جایگاه ذهنیت، امر نمادین و تخیل سیاسی و اجتماعی توجه کرد.

تخیل جنبه خلاقیت و معنا آفرینی دارد و بار معنایی را منتقل می‌کند. وجه نمادین پدیده‌های اجتماعی به ذهنیت و تخیل اجتماعی درباره آنها و نگاه و درکی که از این نهادها در میان گروه‌های مختلف مردم وجود دارد و معنایی که به آن می‌دهند مربوط می‌شود. وجه نمادین را رابطه ایمانی، هویتی و ذهنی واقعیت‌های خیالی با ظواهر طبیعی تحقق می بخشد. تخیل در گردش بین طبیعت و فراطبیعت، ساختارها را خلق می‌کند. ابزارهای زندگی هم علاوه بر کارآیی طبیعی صورتی نمادین و معنایی خیالی پیدا می‌کنند. اگر دولت و سیاست را یک نهاد بدانیم، درک و نگاهی که در جامعه و در میان گروه‌های اجتماعی از این نهاد وجود دارد عامل مهمی در مطالعه رابطه دولت با جامعه است. درک از سیاست خود واقعیت مهم و عامل تعیین کننده ای در شکل گیری تحولات تاریخی آن می باشد.

تخیل از آن جهت که توجه و باور به نظامات حقوقی است می تواند جنبه ساختار گرایانه، عینی و حقوقی هم داشته باشد و در چهارچوب قدرت تعریف شود. در توجه به نهادها و ساختارهای اجتماعی نمی‌توان برای ایمان و باورها، فرهنگ و ذهنیت نقش حاشیه‌ای قائل شد و یا آنها را به روبنای ساختارهای مادی جامعه فرو کاست. گرایش «شیئیت زدگی» یا اصالت ساختارها و داده‌های مادی با کنار گذاشتن یا کم بها دادن به عامل ایمان سبب خوانشی از جامعه، تاریخ و سیاست می‌شود که در آن فردیت‌ها حضور ندارند و ساختارها، گروه‌های اجتماعی و نهادها نقش تعیین کننده را ایفا می‌کنند. در صورتی که همان ساختارها هم با خلاقیت تخیلی محقق می‌شوند. هر انسانی با قرارگرفتن و عضویت در یک نهاد، فرآیند تخیلی زندگی را تجربه می‌کند. البته اهمیت و جایگاه عوامل عینی و ساختاری را نمی‌توان نادیده انگاشت و همه پدیده‌ها و واقعیت‌ها را به وجه خیالی آنها محدود کرد.

به هر حال توجه به تخیل اجتماعی می‌تواند با نظام فکری رفتارگرایی تلائم داشته باشد همچنین می‌تواند با ساخت‌گرایی که فرد را حاصل ساختارها و مجری نقش‌های معین می‌داند کنار بیاید. تخیلات انسان موضوع کار جامعه‌شناسی است و جامعه‌شناسی می‌تواند تخیل اجتماعی را با داده‌های اجتماعی تلفیق کند و آن داده‌ها را محصول تخیل‌های کاربردی بداند.

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی (محمدعلی فتح الهی) ۲۱

مفهوم فرآیندها و نیروهای تاریخی در علوم اجتماعی نیز با نوعی انعطاف می‌تواند تخیل وجودی در حوزه جامعه و تاریخ را نشان دهد. تخیل اجتماعی در ساخت فرآیندهای اجتماعی نقشی سازنده دارد و نیز از طرف ساختارهای اجتماعی تعین پیدا می‌کند. تخیلات و تعینات اجتماعی بطور متقابل سازنده یکدیگر هستند.

تخیل سیاسی و اجتماعی دارای نقش نهادگذارانه و ساختار آفرین می‌باشد و نقش خلاق در ساخت و پرداخت ساختارها و پدیده‌های اجتماعی دارد. نهادها و نمادها، قوانین، سازمانها و سازوکارهای رسمی می‌توانند ظهور تخیل سیاسی جامعه تلقی شوند. ساختارها و نهادهای مستقل از افراد وجود دارند که با فاعلیت تسخیری بر آنها تاثیر می‌گذارند. اما این تاثیر یکسویه نیست و تاثیر هم می‌پذیرند. الگوی مشترک رفتاری در ساختارها و نهادهای اجتماعی گوناگون فرق می‌کند و خیال و رفتار مشترک انسان‌ها در مدرسه و بیمارستان با هم تفاوت می‌کند. شیوه ارتباطی انسانها با یکدیگر و رفتارهای ارتباطی برون شخصی آنها بر اساس تخیل‌های آنها شکل می‌گیرد. تخیل نیروی انسانی یک سازمان نسبت به یکدیگر و نسبت به مدیران، تصویر ذهنی مدیر از کارکنانش، تخیل سازمان از رقبای و مشتریان از سازمان و تخیل کسب و کار پایدار، همه در شیوه تعامل و نتایج عملکرد آنها موثرند. اخلاق حرفه‌ای هم با این تخیل‌ها معنی پیدا می‌کند. دامنه این شیوه ارتباطی، فراتر از محیط انسانی از جمله شامل محیط زیست نیز می‌شود.

قوانین و هنجارهای فراتر از افراد، جامعه و گروه‌های اجتماعی هستند که نهادهای اجتماعی را شکل می‌دهند. از طرف دیگر نهادهای اجتماعی را می‌توان بر ساخته فعالیت‌های عملی و میانکنش انسان‌ها دانست که قابلیت دگرگون شدن و تحول را دارند. گروه‌های اجتماعی که بازیگران تحولات اجتماعی هستند از طریق ذهنیت، کنشگری و تخیل جمعی، نقش نهادگذارانه را در جامعه ایفا می‌کنند. نهادگذاری از طریق معنابخشی به پدیده‌ها صورت می‌گیرد. البته چنین معناهایی که از طرف افراد و جامعه به نهادها و پدیده‌ها داده می‌شود بگونه ذاتی به آنها تعلق ندارد. به این ترتیب تخیل نهادگذارانه در تکوین واقعیت بیرونی مشارکت می‌کند. درواقع نوعی رابطه متقابل میان افراد، جامعه و ساختارها وجود دارد و آفرینش جامعه توسط انسان و قدرت‌های بیرون از او (طبقه، سازمان‌ها و یا نهادها) بوقوع می‌پیوندد.

۸. نتیجه‌گیری

امر خیالی هجوم انبوه بازنماییها، تأثیرات و امیال خودبخودی نیست که هیچ یک بر دیگری برتری نداشته باشد و بلکه مبنایی مشخص دارد و دارای ملاک و معیار است. تخیل غیر واقعی و فانتزی نیست و برخلافیت انسانی مبتنی است و بر فاعلیت انسان تأکید دارد. علوم انسانی هم با تخیل پیش می‌رود و عبارت از خلاقیت‌های خیالی است. جامعه هم با تخیل ساخته می‌شود. به این ترتیب جامعه و علوم انسانی بتدریج یکی می‌شوند. جامعه انسانی نیازمند خلاقیت و یک ساخت فعال است و با قدرت تخیل می‌تواند برای رسیدن به آرمانها ساخته شود. البته این خلاقیت و برساختن به معنای نبود غایت از پیش تعیین شده در جهان نیست. ضرورت و غایت در تاریخ وجود دارد و اراده آزاد انسان همراه با وجود غایتی مشخص در آینده می‌باشد. بنابر این هویت واقعی و درک‌های اصیل در آینده شکل می‌گیرند. بحث خیال نوعی گشودگی و افق‌گشایی به سمت آینده است و توان نقادی بوجود می‌آورد. علوم انسانی هم بدون درکی از آینده وجود ندارد و منتظر آینده است. علوم انسانی مبتنی بر تخیل نسبت مثبت با زمان دارد و حقیقت خود را در زمان جستجو می‌کند. زمان همیشه برای علوم انسانی راهگشا است.

تخیل برای هدفی در آینده شکل می‌گیرد، هرچند که خود هدف است. مثل مفهوم انتظار که هم هدف است و هم برای هدف دیگری می‌باشد. نهادهای اجتماعی هم که با تخیل ساخته می‌شوند برای هدف دیگری هستند و نمی‌توان در آنها توقف کرد. مثل نهاد خانواده که وسیله‌ای برای تکمیل فردیت انسانها شکل می‌گیرد و نباید فردیت‌ها را قربانی کند. دولت و امر سیاسی هم نباید باعث از بین رفتن فردیت‌ها شوند. تعارض میان روان و جامعه و تحمیل دنیای تاریخی و اجتماعی بر روان فردی نمی‌تواند قدرت تخیل افراد را در خلق دنیای عمومی و شخصی خود با مشکل مواجه سازد. یکپارچگی هستی‌شناختی وسیعی که توسط دین ایجاد می‌شود مانع از پیدایش چنین مشکلاتی خواهد بود. ارتباط با منبع متعالی دین کمک می‌کند تا جامعه از نهادها و دلالت‌هایش حمایت کند. دین امری بیرون از جامعه نیست و روی آوردن به دین به نوعی باعث کشف معانی و نهادها می‌شود.

کتاب‌نامه

اردبیلی، سیدعبدالغنی، تقریرات فلسفه امام خمینی (ره)، اسفار، جلد سوم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۸۱.

تخیل به مثابه زبان مشترک علوم انسانی (محمدعلی فتح الهی) ۲۳

- اعوانی، غلامرضا، حکمت هنر معنوی، تهران، انتشارات گروس، ۱۳۷۵.
- ا.تنهایی، حسین. (۱۳۹۱). بازشناسی تحلیلی نظریه‌های مدرن جامعه‌شناسی: مدرنیته‌ی در گذار. تهران: نشر علم
- ا.تنهایی، حسین. (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی نظری. تهران: نشر بهمن برنا، چاپ چهارم
- پورجواد، نصرالله، «عالم خیال از نظر احمد غزالی»، مرداد - آبان ۱۳۶۵، شماره ۸.
- حکمت، نصرالله، ... حکمت و هنر در عرفان ابن عربی: عشق، زیبایی و حیرت. فرهنگستان هنر.
- صدرالمتألهین، محمد ابن ابراهیم، الشواهد الربوبیه، ترجمه و تفسیر جواد مصلح، چاپ ۵، تهران، سروش، ۱۳۸۹.
- فارابی، ابونصر محمد، سیاست مدنی، ترجمه سیدجعفر سجادی، چاپ سوم، تهران، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۹.
- گیدنز، آتونی، ۱۳۷۳: جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، تهران: نی،
- میلز، سی‌رایت (۱۳۹۱). بینش جامعه‌شناختی، ترجمه: انصاری، عبدالمعبود. تهران: سهامی انتشار، چاپ پنجم
- مقالات:**
- بلخاری قهی، حسن (۱۳۸۷). «بررسی تطبیقی آرای ابن سینا و ساموئل کاریج در مورد تمایز میان خیال و تخیل»، فصل‌نامه اندیشه دینی، دانشگاه شیراز، ۷۲، صص ۴۲-۱.
- بلخاری قهی، حسن (۱۳۸۵). «تخیل هنری از دیدگاه شیخ اشراق»، ماهنامه خبرنامه فرهنگستان هنر، ۵ (۳۴)، صص ۵۹-۵۸، شماره ۴۳، تیر ۱۳۸۵.
- شریعتی، سارا (۱۳۸۵). «جامعه - انسان‌شناسی تخیل»، فصل‌نامه خیال، ۱۷، صص ۹۸-۸۸.
- شریعتی، سارا، «جامعه‌شناسی تخیل»، فصل‌نامه ناقد، شماره ۴، سال دوم، شهریور ۱۳۸۳، صص ۱۶۵-۱۹۸.
- عباسی، علی، «ژیلبر دوران، منظومه شبانه، منظومه روزانه»، ماهنامه کتاب ماه، شماره ۴۷، ۱۳۸۰، صص ۱۲۸-۱۲۹.
- فتح الهی، محمدعلی، «تحلیلی بر نسبت سیاست با عالم خیال»، سال هفتم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۵، جستارهای سیاسی معاصر.
- قائمیان، پگاه، «گزارش سخنرانی دکتر عباسی در نشست بررسی تخیل هنری از منظر ژیلبر دوران»، ماهنامه خبرنامه فرهنگستان هنر، سال ۵، شماره ۴۶، مهر ۱۳۸۵، صص ۹-۸.
- کنگرانی، منیژه، «فتح دوباره عالم خیال»، مقالات دومین هم‌اندیشی تخیل هنری، تهران، فرهنگستان هنر، سال ۱۳۸۸، صص ۱۲۹-۱۵۰.
- میری، محسن، «نقش عالم مثال در پاسخ‌گویی به بحران انسان معاصر از دیدگاه هانری کرین»، دو فصل‌نامه حکمت معاصر، سال اول، شماره اول.
- نامور مطلق، بهمن (۱۳۸۶). «پدیدارشناسی تخیل نزد باشلار»، فصل‌نامه پژوهش‌نامه فرهنگستان هنر ۶.